

Den kulturella miljön och musikens konst

av Max Käck

Den kultur som skapas vid varje tid är uttryck för den tidsanda och de särskilda stämningar som präglar denna tid. Under nittonhundratalet har vardagen förändrats radikalt i den västliga världen. Vetenskap och ny teknik har gett oss redskap och idéer som helt förändrat vårt sätt att tänka och leva. Samhällsstrukturen har utvecklats med demokrati, rösträtt, yttrandefrihet och den sociala ordningen har omstrukturerats. De ekonomiska förhållandena tillåter i vår tid en högre konsumtionsnivå och medför en stor efterfrågan på stimulans och underhållning. Kulturen får i denna nya miljö såväl nya förutsättningar som nya funktioner.

Ett nytt samhälle

Den klassiska traditionen i vilken den nya konstmusiken växt fram, har sina rötter i det feodala klassamhället, där den världsliga och den religiösa makten styrde medborgarnas liv. Att den klassiska musiken utvecklades till en sådan konstnärlig förfining kan bl.a. skyllas de högre klassernas smak för det estetiska och deras stöd till enskilda framstående konstnärer.

Alltsedan folkskolereformen 1842 har bildning och kunskap blivit allt viktigare för alla medborgare. Med större kunskap om sig själv och den värld man lever i följer också en större frihet att välja sina egna vägar i livet.

Individualism

Benägenheten att underkasta sig en härskande klass eller en självutnämnd auktoritet minskar när individen själv har kunskaper som gör det möjligt att bilda sig egna uppfattningar. När tilltron till de egna förmågorna ökar, avtar förmågan att inordna sig i på förhand uppritade mönster eller att identifiera sig med sociala grupper, partier, nationalitet osv.

I takt med att tungt arbete underlättas av maskiner och att tekniska lösningar ersätter monotont arbete minskar den känsla av slaveri som hörde till den tidiga industrialismens arbete. Arbetstiden har minskat och den lediga tiden räcker till mera än att hämta sig från sina plikter.

Den ekonomiska utvecklingen har medfört att kulturkonsumtion inte längre är en klassfråga. Med modern teknik har alla i stort sett samma tillgång till konst och underhållning. Musik är så billig idag att det inte längre är lönsamt att sälja skivor. Att skapa musik och få musikutbildning är också inom varje ungdoms räckhåll.

Möjligheten att gå sin egen väg i livet är idag mycket större än för hundra år sedan. Livsstil har blivit en industri, och konsumtion handlar idag inte endast om att tillgodose livets nödtröft. Att konsumera har blivit ett sätt att uttrycka sin personlighet. Klädstil, musiksmak, val av restauranger och kaféer, boende, inredning, matlagning – allt bidrar till att definiera ens plats i samhället och kulturen.

I det gångna århundradet, som var revolutionernas århundrade, har kanske den största revolutionen skett utan blodspillan. Från att varit relativt förutsägbar och överskådlig har världen blivit ett nystan av invecklade relationer som dessutom befinner sig i ständig förändring.

En ny värld

Det moderna livet ställer oss ständigt inför nya val, och alternativen tycks ständigt bli fler. Kulturyttringarna är fler än någonsin och p.g.a. globaliseringen finns en lång rad etniska kulturuttryck nära tillgäng-

ligt. Internet har öppnat upp en global marknadsplats för musik från hela världen och skapat av såväl professionella som amatörer.

När hierarkierna och klasskiktningen rasar blir konstnären också detroniserad. Den romantiska konstnärsrollen är passé och man skapar för stunden snarare än för evigheten.

Ny teknik gör det lättare att kommunicera och skapa. Musik, film och bildbehandling möts på den digitala plattformen, avstånden krymper med mobiltelefoni och Internet, och själva tiden kan stoppas eller vändas.

Världen har aldrig varit mindre, och våra globala kontakter har aldrig varit intensivare. Kulturyttringarna rör sig runt jordklotet tillsammans med det globala varuflödet. Tjänster och produkter kan bjudas ut var som helst från en uppkopplad dator.

I näringslivet omsätts resultatet av alla omvälvningar i världsbild, vetenskap, teknik och social struktur. Den kommersiella världen måste anpassa sig till den efterfrågan som finns, samtidigt som den driver fram ny utveckling genom att erbjuda nya produkter och tjänster. Människors skapande arbete möter behov och önskningar. Produkter blir allt mer laddade med betydelse och innebörd för att tillfredsställa våra behov av att markera vår individualitet och var vi hör hemma. Att sälja en produkt kan idag vara lika mycket att sälja ett tankesätt eller en attityd.

Näringslivets nya förutsättningar

Den nya arbetsmarknaden ställer höga krav på rörlighet och kompetensutveckling. De manuella färdigheterna får ofta stå i bakgrunden för kunskap och social kompetens. Inte minst viktig är viljan att hela tiden lära sig nytt.

Anställningen, som tidigare varit långsiktig och en garanti för en mångårig yrkesverksamhet, är idag allt mer en tillfällig sak. Den framtida arbetsmarknaden tycks tillhöra entreprenören och enpersonsföretagaren.

Den uppifrån styrda organisationen hör samman med ett samhälle med tydliga sociala skikt. En mera individualistisk människa kan inte känna sig fri och kreativ i en organisation där hans eller hennes uppgift är på förhand definierad och inrutad. Det sker därför idag en tydlig utveckling bort från det gamla industriella hierarkiska sättet att organisera verksamheter. I stället blir självorganiserade organisationer och heterarkier allt vanligare.

Ett företag är idag inte en vördnadsbjudande byggnad med en historia över generationer där råvaror omformas till nyttoprodukter efter ett på förhand uppritat och välstrukturerat mönster. Gränserna mellan företaget och omvärlden blir allt otydligare. Personal roterar snabbare, varuflödet är mera dynamiskt, lagerhållning undviks. En produkt som har ett svenskt varumärke kan vara sammansatt av komponenter från hela världen, designad av hyrda designbyråer, lanserad av en PR-byrå och levererad av ytterligare ett tjänsteföretag.

Området för ett företags verksamhet har med Internet utsträckts till att kunna bli hela världen. En allt större del av handeln sker via nätet, liksom marknadsföring och inköp. Samtidigt som detta skapar en större marknad skapar det även konkurrenstryck. Många produkter kan köpas från andra länder lika lätt och billigare än de lokala handlare som tidigare varit enda alternativet.

Världsbilden ändras

Mot slutet av förrförra århundradet verkade det för många som om världens gåta snart var klarlagd och att det mesta var uppfunnet och klart. Under de första omvälvande årtiondena på nittonhundratalet förändrades denna bild på snart sagt alla områden. Vetenskapen gjorde upptäckter som påbörjade raserandet av den newtonska mekaniska världsbilden. Sociala omvälvningar började bryta ner den feodala strukturen. Konst, teater, litteratur och musik tog avstånd från den romantiserade värld som bidragit till konstarnas

uppgång. Den gamla världen som hade en stabil struktur både beträffande världsbilden och den sociala ordningen började gå mot sin upplösning.

Den nya världsbild som tonar fram skiljer sig radikalt från den linjära, kausala mekanik som fick sin formulering av Isaac Newton. Även om denna, med sina absoluta rums- och tidsdimensioner fortfarande är vår referens i det dagliga livet, vet vi nu att den inte är tillräcklig för att beskriva verkligheten. Denna är nämligen oerhört mycket mer dynamisk och komplex. Idag talar vetenskapen om tiotals dimensioner, händelser utan orsak, slump, materia som är vågor, krökta rum, bakåtgående tid och multipla universa. Några vetenskapsmän vill ibland hellre likna universum med en organism eller en tanke än ett urverk.

Med de nya kunskaper som vi har om världssalltet, om vår arts uppkomst och om de biologiska mekanismerna bakom vårt liv står människan inte längre i centrum som en favorit hos den skapande makten. I stället ingår vi i en helhet som en liten detalj, underkastad samma naturlagar som allt annat liv. Vi är en produkt av ett stort kosmiskt skeende som på vårt klot alstrat en rad livsformer av vilka vi är en.

Människan är inte längre i särställning, varken biologiskt eller i ett kosmiskt perspektiv. Tillsammans med ökad kommunikation och migration skapar detta en relativisering av de kulturella värdena och av individens ställning. Människan är inte längre skapelsens krona och den västerländska världen har tappat monopolet på kultur. Varje individ är i vår tid sitt eget universum, med sina egna kulturella värden, sin världsbild och sin moral.

Mellan två kulturer

Nittionhundratalet har inte bara varit ett århundrade av fantastiska framsteg och politiska omvälvningar. Det har varit början på en ny epok, när en gammal värld med föråldrade värderingar och en föråldrad kultur dukar under för en ny kulturs uppgång. Och vi står fortfarande i ett paradigmskifte, såväl vetenskapligt, konstnärligt som socialt.

I *Västerlandets undergång* vill Oswald Spengler beskriva historien från en helhetsvy. Historien är enligt honom inte en ständigt framskridande process, utan består av cykler i vilka kulturer föds, blomstrar och dör bort. Sådana kulturcykler är t.ex. den antika, den egyptiska eller den kinesiska. Den västerländska kulturen kulminerade enligt Spengler under barocken och lever nu sina sista sekler. Att han kan ställa denna diagnos grundar sig i att han har iakttagit de speciella drag som varje kultur genomgår i olika stadier av sin utveckling, och att han menar sig ha funnit att dessa stadier är gemensamma i alla kulturer. På detta sätt har han skapat en morfologi (formlära) som gör att man kan identifiera kulturens stadium på motsvarande sätt som man kan känna igen en människas livsåldrar.

Varje kulturcykel kännetecknas av sin egen världskänsla. I den västerländska kulturens fall är denna det Spengler kallar det faustiska. Symbolen för det faustiska är rummet. Det är ett typiskt drag i vår kultur att vi föreställer oss världssalltet som ett oändligt rum och att vi kan föreställa oss tomrum i vilket osynliga krafter strömmar. Det är i linje med detta som vi räknar med ett absolut tredimensionellt rum där kroppar rör sig efter räta banor enligt fysiska kraftlagar. I den enorma behållare som världssalltet utgör finns vi på en fastställbar plats, på ett klot som roterar enligt matematiska lagar i ett universellt urverk.

Den gamla västerländska kulturens höjdpunkt nåddes enligt Spengler under barocken. Om man betraktar musikhistorien är det inte svårt att hålla med om detta. Det kanske mest grundläggande draget i västerländsk konstmusik är polyfonin eller flerstämmigheten. Polyfonin utvecklades under århundraden till allt större konstfärdighet, och under barocken nådde den i fugans form det kanske mest utstuderade uttrycket. I fugan gestaltas enligt Spengler det oändliga rummet och kropparnas fria rörelser i detta. Fugan är på detta sätt kanske det mest renodlade musikaliska uttrycket för den världskänsla som karakteriserar den kulturcykel som vi nu ser slutet på.

Polyfonins principer i kombination med funktionsharmoniken skapar ett flerskiktat narrativt förlopp i vilket flera individuella gestalter rör sig om varandra i ett fiktivt rum. I den berömda kvartetten Verdis

Rigoletto är tonsättaren t.ex. i stånd att samtidigt gestalta fyra personers utsiktspunkter och känslolägen i en och samma sats, och på så sätt ge en ögonblicksbild av ett komplext system av relationer och intressen.

Under nittonhundratalet och i synnerhet under efterkrigstiden har helt nya kulturella strömningar tagit fart. De drivs av ungdomskultur, kommersiell nöjesindustri och nya media. De ekonomiska förhållandena, IT och media har placerat kulturutövandet i varje individs vardag och skapat en tillgänglighet som aldrig funnits tidigare. Den nya kulturen vänder ryggen till all konstfärdighet och förfining, den hyllar individens val och massans smak. Kultur och underhållning glider samman och kulturupplevelser får karaktären av konsumtion. Konsten handlar mera om nuet, kroppen och samhället än om andlig upphöjdhet och eviga värden.

Den musik som hör till denna nya kultur har sina rötter i den afroamerikanska bluestraditionen. Rytmen, *soundet*, och det vokala uttrycket är centrala. Musiken har tagit med sig vissa attribut från den gamla kulturen, som musikinstrument, tonartssystemet mm., men använder dessa för att fylla musiken med uttryck av ett helt annat slag.

Modernismen

I konsthistorien var romantiken en epok av frigörelse, i vilken själva konstnärsbegreppet tillkom. Under romantiken går konstnären från att uttrycka Skaparens upphöjdhet och den världsliga maktens härlighet, till att tolka sina egna känslor och bearbeta sin egen identitet som kreativ varelse. Väl framme vid modernismen kan man hävda att konstnären står på egna ben och är i stånd att inte bara avbilda världen omkring sig utan även att *skapa* nya världar med sig själv som herre. I musiken sker detta genom att tonsättaren lämnar det naturgivna tonartssystemet och skapar egna ljudvärldar, t.ex. genom serialism eller algoritmiska tekniker.

Modernismen som samhällsföreteelse är i stor utsträckning ett resultat av det självförtroende som vetenskapliga framsteg skapat hos människan. Vetenskapen har inte bara skapat känslan av att vi har, eller i alla fall kan få kontroll över vår tillvaro, utan även – och som en följd därav – uppfattningen att föreställningen om en skapande makt i universum är överflödig.

En viktig gestalt i den moderna världen är ingenjören. Eftersom tekniken fått så stor plats och underlättat våra liv så mycket har denne person hög status. Ingenjörerna skall lösa vår energiproduktion, våra kommunikationer, tillgången till livsförnödenheter, skapa nya produkter osv. Ingenjörens förhållande till sina produkter är en manifestation av den mekanistiska världsbilden, det gudomliga urverket. Denna världsbild har en historia tillbaka till bibelns skapelseberättelse där Gud skapade en från sig själv separerad värld med självständiga människor. I den newtonska mekaniken framstår denna värld som en mekanisk apparat där krafter och kroppar ingår i en lagbunden och förutsägbar helhet.

Ingenjörens tillvägagångssätt är modell för många andra slags verksamheter. När man vill skapa ett nyttoföremål gör man först en plan, uträkningar, ritningar osv. Sedan anskaffas materialet och produkten sammansätts enligt planen. När den är färdig kan den användas, styras och regleras av användaren eller teknikern och om funktionen brister kan den repareras och förbättras.

Detta sätt att förhålla sig till mekaniska produkter som brödrostar och bilar, går igen på många andra områden. I social ingenjörskonst och behaviorism ses samhället respektive människan med en blick som lånats från den tekniske ingenjören. Ambitionen är att skilja mellan analyser och värderingar, för att på ett vetenskapligt sätt hitta åtgärder för att uppnå vissa mål eller åtgärda brister. Man försöker inta en objektiv utsiktspunkt från vilken samhället blir en slags maskin som kan styras genom olika regleringsåtgärder.

Den kulturella ingenjörskonsten

Den nuvarande svenska kulturpolitiken bär drag av ingenjörskonst. För att motverka ”skadligt inflytande” av kommersiell kultur och för att tillgodose smala konstyttringars intressen byggdes under sextio- och sjuttitalen upp statliga stödinstitutioner som riktar sina ekonomiska insatser mot områden som inte klarar sig

själva i en marknadsmässig situation. En kulturell scen som enligt kunniga personer av sig själv skapar utrymme för avancerade eller smala konstarter blir alltså föremål för en regleringsåtgärd, en kulturapparat som inte fungerar som den borde repareras. Så är i alla fall avsikten.

I den modernistiska världen är konst, vetenskap och moral separata företeelser. Så har det inte alltid varit. I den antika världen var för många det goda, det sanna och det sköna samma sak – det som var gott var även skönt osv. Att dessa tre gått skilda vägar kan förmodligen skyllas på upplysningstidens anda, vetenskapens framväxt och svårigheten att tillämpa denna på konst och moral. I Emanuel Kants ”kritiker” finns tredelningen slutligt manifesterad. I sin filosofi tar han sig an konst, vetenskap och moral i varsitt verk.

Den modernistiska tänkaren kan alltså aldrig tillstå att konst kan vara mera eller mindre sann eller moralisk. Det estetiska är ett värde i sig – därav uttrycket ”konst för konstens egen skull”. Att lägga moraliska aspekter på ett konstverk skulle troligen anses inkräkta på konstnärens skapande frihet.

Eftersom vetenskapen strävar efter att kartlägga objektiva, allmängiltiga fakta, kan den inte lägga estetiska eller etiska aspekter på arbetet. För att vara sant behöver ett påstående inte vara varken skönt eller humant.

Moralens område är ju hur vi förhåller oss till andra levande varelser. Beträffande människors sätt att behandla varandra är samhällsinstitutioner och det politiska systemet det mest övergripande uttrycket för befolkningens moraliska värderingar. I den politiska processen i vårt samhälle uppmanas man att uttrycka sina *egna* intressen och agera för dem. Det är alltså inte en fråga vad som är rätt att göra i någon vetenskaplig mening som är avgörande, utan snarare uppmanas ett tyckande och ett försvar för egenintresset.

Utöver grundläggande värderingar om allas lika värde och rättigheter, är de flesta moraliska ställningstaganden av denna art. Någon sanning antas inte finnas och att moraliska värderingar skulle ha med estetik är knappast någon allmän mening.

Rörelse, förändring och utveckling är den tredje egenskapen som jag vill framhålla i det modernistiska tänkandet. ”Allt som är fast förflyktigt” skriver Marx när han skall beskriva den moderna tiden. Utvecklingsoptimismen efter andra världskriget byggde både på den ekonomiska tillväxten och på vetenskapliga och tekniska framsteg. I konsten finns en aldrig sinande lust att se och höra ”nytt”. Även om man inte tänker sig något slutmål finns ändå i modernismen känslan av att vi rör oss mot nya uttryck och erövrar ständigt nya estetiska terränger.

Postmodernismen

Det modernistiska projektet havererade under åttiotalet och avlöstes av postmodernismen. Enligt kritikern Martin Schibli och konstnären och konstteoretikern Lars Vilks är skillnaden att medan modernismen fortfarande ansåg att det konstnärliga värdet finns i verket, menar postmodernismen att konsten är en social konstruktion (Schibli & Vilks 2005). Under postmodernismen upphörde konsten att röra sig framåt och började i stället att röra sig i alla tänkbara riktningar. Historiska referenser, klippeteknik, återanvändning, *readymade*, kitsch blev legio. Inom musik märks samplingsteknik, citatteknik och öppenhet för den kommersiella kulturen.

Postmodernismen innebar en relativisering av konsten i förhållande till populärkultur och etnisk kultur. Det konstnärliga värdet bestäms av verkets sociala position, och det är inte längre ”fult” att tjäna pengar på konst.

Postmodernismen är ingen stil i sig, snarare en ”stil” som innebär att man inte har någon stil, utan lånar av andra konstnärer och epoker. I stället för ett någorlunda samstämmigt konstnärligt språk och en åtminstone skönjbar utvecklingsriktning springer varje aktör idag åt varsitt håll. Att skaffa sig en position i kulturlivet är nyckeln till framgång, inte verkens kvalité eller kommunikativa egenskaper.

Den nya mediavärld som utvecklades under åttio- och nittiotalet medför en ständig ström av fragment bestående av nyheter, fiktion, reklam, kultur. Konst blir en del av ett flöde av intryck vilket bidrar till att undergräva dess särställning som ett uttryck för det andliga livet.

Kommersiell kultur

Den kanske mest påträngande faktorn i vår tids kulturella miljö är att den kommersiella miljön annekterat det estetiska fältet. Detta sker naturligtvis främst genom att kultur har blivit en handelsvara. Musikindustrin är idag en av vårt lands viktiga industrigrenar och bidrar i stort mått till vår bruttonationalprodukt. Men det estetiska innehållet blir även viktigt på annat sätt. En konsumtionsprodukt är omöjlig att tänka sig utan design. Många produkter laddas med hjälp av sorgfälligt utformade strategier med mening och innehåll genom marknadsföring och *branding*. Att konsumera är alltmer en fråga om att göra estetiska val och val som gör konsumentens identitet och självbild synlig.

Vår dominerande musikkultur emanerar från den ungdomskultur som utvecklats de senaste femtio åren. Den har naturligtvis sina rötter ännu längre tillbaka men de ekonomiska förutsättningarna under senare hälften av nittonhundratalet medverkade till en allt snabbare utveckling. Idag är det helt självklart att kulturdelarna i media recenserar kommersiell kultur men ytterst sällsynt att t.ex. viktiga uppföranden av orkestermusik anmäls.

De kommersiella krafterna riktar naturligtvis in sig på det som är säljbart, vilket leder både till en slags enkelriktning och till en utslätning som tjänar till att tillfredsställa så många smaker som möjligt. Internet bidrar till att de som har smalare preferenser kan finna sin musik och att musiken generellt blir mera tillgänglig. Däremot har musikhandeln konkurrerats ut, och möjligheten att få personliga råd och hjälp att hitta i den klassiska musiken i stort sett försvunnit.

Problemformulering

Bilden av dagens kulturella situation kompliceras och fördunklas av det faktum att vi har två starka strömningar som ser ut att vara på väg att avlösa varandra. Den ena är den åldrande klassiska traditionen som burits av en elit och som utvecklats till en hög grad av förfining. Traditionens tyngd och kvalitén i de klassiska verken skapar en stark övertygelse om värde och existensberättigande som knappast är något incitament till att odla kommunikationen med en bred publik. Denna tradition som tidigare varit som en bred stark flod, har idag förgrenat sig i ett postmodernistiskt delta med ett snart sagt oändligt antal rännilar.

Å andra sidan har vi en ung och, kan man hävda, relativt omogen tradition som bygger på individens spontana känsla och kreativitet och vänder sig till största möjliga publik. Här finns ett engagemang och en vilja som driver fram en kraftfull och livskraftig utveckling.

Denna kulturella situation existerar i ett samhälle där de traditionella hierarkiska strukturerna rasar. Och när de gamla strukturerna faller skapas förstås oro och vilsenhet, vilket inte sällan medför att man ordinerar mera av samma medicin som skapat problemen. I utvecklingen mot ett mera individualiserat samhälle kan man se en heterarkisk eller organisk samverkansprincip börja göra sig gällande. Den innebär mera av deltagande, nätverksbyggande och informella strukturer och att de ingenjörsmässiga reglerings- och styrningsprinciperna försvinner.

En viktig faktor i nutiden är även den etniska mångfalden. Kulturblandning brukar alltid skapa kreativa miljöer och nya vägar för konsten. I västvärden bidrar migrationen till att bryta ner gamla uttjänta strukturer och skapa en rik mylla ur vilken något nytt kan växa.

Det finns många företeelser i vårt samhälle som visar att uppdelningen mellan vetenskap, konst och samhällsbyggande inte kan hållas vid makt. Som exempel kan nämnas kärnkraften, miljöproblemen mm. På dessa och många andra områden i samhället blir det allt tydligare hur etiska och estetiska aspekter är viktiga. Om konstnärer och representanter för det etiska samhällsintresset deltagit i tekniktunga industriella projekt är det enligt min uppfattning troligt att denna typ av problem kunnat undvikas.

På motsvarande sätt är det viktigt att de som representerar den etiska dimensionen lever upp till sanningskravet. Politiker som överträder bestämmelser har idag ingen frizon utan jagas skoningslöst av grävande

media. Likaså blir etiskt ansvar allt viktigare i näringslivet. Kultur är erkänt viktig för vår mentala hälsa, inte bara ett tidsfördriv när väl livsförnödenheterna säkrats.

Sammanfattningsvis är diagnosen således att:

- vi befinner oss i övergången mellan en gammal och en ny kultur
- det äger rum en integrationsprocess både på det psykologiska och det sociala planet
- samverkansformerna utvecklas från hierarkisk till heterarkisk, från mekanisk till organisk.

Vi lever i en tid som kanske är den mest omvälvande i västerlandets kultur sedan medeltiden. Även om den konstnärliga fördjupning och förfining som den klassiska kulturen utvecklat ser ut att vara hotad, är det klart att vår tids rika kulturella mylla bär förutsättningarna för en framtida guldålder. Hur den andliga kraften i den klassiska musiken skall överleva in i en ny kulturepok återstår att se, men vi kan vara säkra på en tid av fördjupning och mognad kommer. För, som prof. Jan Ling brukade säga: *Det kommer alltid att finnas bra musik.*

MK 2006/2015